

ДЕМОГРАФСКИ ТРЕНДОВИ И ЉУДСКА БЕЗБЕДНОСТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

Слободан Нешковић

Универзитет Привредна академија у Новом Саду,
Факултет за економију и инжењерски менаџмент

Демографски процеси и људска безбедност представљају есенцијалне феномене у актуелној друштвеној констелацији сваке државе. Савремена демографска ситуација реперкусија је сложених интеракција произашлих из узајамног деловања основних постулата природне средине и друштвено-економских токова. Противречности у целокупном демографском развоју појединих територијалних целина иницирају многобројне безбедносне контроверзе, на локалном и националном нивоу. Бројност и структура становништва зависе од многобројних околности које имају за последицу смањење наталитета, повећање морталитета, тј. негативан природни прираштај. Потребе за храном и њеном производњом већ дуже време су један од основних фактора који утичу на људску популацију. Демографски проблеми у коинциденцији са проблематиком исхране становништва означавају савремене опасности људског друштва. Концепт људске безбедности, као савремени приступ у решавању актуелних планетарних противречности, укључује све релевантне субјекте друштва на локалном, националном и глобалном нивоу. Постмодерни изазови, ризици и претње првенствено угрожавају људску популацију, односно живот и здравље становништва који чине фундаменталне постулате његове егзистенције. Наведене контроверзе припадају прворазредним подручјима ангажовања релевантних субјеката у савременој међународној констелацији, где се анализом ових узорака указује на нужност доношења националне демографске стратегије.

Кључне речи: *демографија, становништво, трендови, сиромаштво, Уједињене нације, глобализација, савремени свет*

Увод

Демографски процеси и људска безбедност представљају подручја од прворазредног интересовања и изузетно атрактивне темате за све истраживаче друштвених токова. Истовремено, то су сфере које перманентно каналишу процесе на свим нивоима организовања људског друштва, условљавајући стање угрожености, конфликте и разноврсне интеграционе тенденције. Савремена планетарна за-

једница бременита је бројним контроверзама, при чему негативни демографски трендови и угрожена безбедност човекове популације представљају постулате који су у константној ескалацији.

Бурне политичке, друштвене и економске промене с краја прошлог века имале су веома видљиви и претежно негативан утицај на демографска кретања у свету, посебно у региону Југоисточне Европе. Настављене су још више експониране многобројне негативне тенденције, док су неке раније превазиђене демографске појаве поново постале актуелне, као што су: убрзани пад фертилитета, повећање смртности, масовна присилна пресељења и економске миграције са одређеним карактеристикама класичног егзодуса. Стабилизовање прилика на политичком и културолошком плану у сврху приступања савременим интеграцијама праћено је и демографским аномалијама.

Демографски токови представљају значајан постулат националне безбедности, самим тим и људске безбедности, што се посебно манифестује у новом контексту организовања. Традиционални модел националне безбедности давао је приоритет безбедности државе и међународне заједнице према стратегијама светских хегемона. Мултиполарни свет и „хладни рад“ креирали су националне безбедносне пројекте појединачних земаља, а у оквиру њихових глобалних интереса. Постмодерно друштво, са свим својим контроверзама, условљава нови приступ разрешавању актуелних проблема, са аспекта обезбеђења опстанка људске популације. Изразито неповољни, ретроградни показатељи економског развоја утичу на стање апатије и бесперспективности.

Савремени изазови, ризици и претње човечанству иницирају измењен приступ сагледавању стратегије националне безбедности. Негативни демографски процеси припадају групи најакутнијих опасности са параметрима који указују на стално погоршање, посебно у области миграције и сиромаштва. Стога је неопходно конципирати нову парадигму националне безбедности, где ће човек имати прворазредну позицију. Феномен људске безбедности означава подручје ангажовања релевантних актера друштва, где наука и образовне установе морају одредити стратегију превазилажења проблема у контексту остваривања просперитетне будућности.

Појам „људска безбедност“ односи се на појаву новог схватања безбедности чији заговорници мењају традиционално значење националне безбедности, сматрајући да објективно поимање безбедности треба да буде на индивидуалној, а не на државној безбедности. Људска безбедност подразумева да је поглед на безбедност креиран тако да је човек у центру разматрања, неопходан за националну, регионалну и глобалну безбедност. Тај концепт се појавио у периоду после завршетка хладног рата, означавајући мултидисциплинарност безбедности, која укључује бројна истраживачка поља, међу којима су студије развоја, међународни односи, стратегијске студије и људска права.

Програм развоја УН из 1994. године¹ представља камен темељац публикација на пољу људске безбедности са одговарајућом аргументацијом. Објашњење да је обезбеђење „слободе од немаштине“ и „слободе од страха“ за све људе најбољи пут за решавање проблема несигурности у савременом свету. Често разматрана у широком дијапазону глобалних политичких дискусија и научних расправа, људска безбедност се на високообразовним институцијама проучава као део међународних односа, глобализације и студија људских права.

¹ The United Nations Development Programme: Human Development Report.

Дефиниција људске безбедности у наведеном програму развоја УН произилази из формулације да подручје глобалне безбедности треба проширити на седам подручја: економска безбедност, безбедност исхране, здравствена безбедност, еколошка безбедност, лична безбедност, социјална безбедност и политичка безбедност. У нашем раду сагледавамо највећи број димензија људске безбедности у савременом свету каналисаном актуелним процесима глобализације. Феномени демографских токова и људске безбедности директно су повезани и компатибилни у свим доменима њиховог поимања, посматрајући актуелне трендове у међународној заједници.

Демографија и савремени трендови

Демографија као наука о становништву води порекло од грчких речи демос (народ) и грапхеин (описивати). По А. Гиларду (1799–1876) у делу *Елементи хумане статистике или компаративна демографија* (Париз 1855) „демографија је по предмету истраживања синоним закона о становништву. Закон становништва у најширем смислу речи значи закон или целокупност закона према којима човечанство остварује свој напредак, најпре бројчано, а касније у погледу образовања, моралних вредности и снага, као и стандарда“. Он демографију дефинише као „природну и друштвену науку људске врсте“, а у ужем смислу као „математичко знање о становништву, о његовим општим кретањима, о његовом физичком, грађанском, интелектуалном и моралном стању“.

По другим ауторима предмет демографских изучавања су природно (смртност и фертилитет становништва) и механичко (миграције) кретање становништва, као и полни и старосни састав, структура по брачном стању итд. У савременим условима појам демографије се изучава са становишта демографског развитака. Демографски развитак чине, како природно и механичко кретање становништва (наталитет, фертилитет, смртност и миграције), тако и промене у демографским структурама (биолошким, социо-економским и интелектуалним). Кретања и структура становништва су уско повезани појмови. Кретања становништва утичу на структуру становништва и, обрнуто, демографска структура утицаће на наталитет и смртност, односно на пресељавање становништва. На кретања становништва и демографску структуру утичу следећи фактори:

1. биолошки,
2. социо-економски,
3. еколошки,
4. културни,
5. социо-психолошки.

Демографски развитак детерминисан је историјским чиниоцима. Степен економског и друштвеног развоја утицаће и на степен демографског развоја. Становништво представља предмет демографије. Оно живи на некој територији и мења се у погледу својих обележја по закономерностима својственим за извесно историјско раздобље. Демографија изучава кретање, размештај и друге појаве везане за становништво и његову структуру које се заснивају на индивидуалним ка-

рактеристикама појединаца. Показатељи исељавања наших људи, посебно академских грађана су депримирајући.²

Демографија се бави и пројекцијама и прогнозама становништва. Она има велики утицај на планирање и вођење политике у области привреде, здравства, просвете итд. Такође, утиче и на планирање и вођење политике у области запослености становништва. Демографија проучава и породицу, домаћинства и насеља као најмањих асоцијација у којима живи становништво. Демографија се може поделити на материјалну и формалну демографију. При томе се материјална демографија дели на општу, примењену и посебну демографију.

Општа демографија бави се изучавањем теорија о становништву, изучавањем законитости кретања становништва, као и променама демографских структура. На пример, код свих популација са утврђеним дугорочним опадањем наталитета јављају се промене у старосној структури (опадање удела младог и пораст удела средовечног и старог у укупном становништву итд.). Сем ове, утврђене су и законитости промена у економским структурама становништва у зависности од социјалног и економског развоја, зависност стопа активности од демографских, економских и других фактора итд.

У примењену демографију спадају дисциплине које са демографијом као науком о становништву имају знатан број додирних тачака. Економска демографија бави се економском и професионалном структуром активног становништва, повезаношћу између демографског развоја и економског развоја, и другим питањима. Медицинска демографија бави се здравственим стањем целокупног становништва итд. Сем ових значајно је и изучавање социолошких, биолошких, географских и других аспеката становништва. Демографија изучава и питања исхране, урбанизације социјалне и професионалне покретљивости итд.

Витална статистика је други извор података о становништву. Матичари попуњавају обрасце о догађајима, као што су рођење, смрт, венчање. Ови подаци се обрађују у статистичким заводима, а резултати објављују у посебним публикацијама. Статистика миграције даје податке о пресељавању становништва. Статистика унутрашњих миграција прати сваку промену пребивалишта трајног карактера. Статистика активних становника који се налазе у радном односу бави се пописом запосленог особља. Школска статистика бави се лицима која се школују, децом која подлежу школској обавези, као и омладином која наставља школовање у средњим школама, у школама за квалификоване раднике, на факултетима, у вишим и високим школама.

Здравствена статистика бави се подацима о свим лицима која су била на лечењу у болницама и другим здравственим институцијама, амбулантама итд. Пољопривредна статистика бави се подацима о радној снази унутар пољопривредног становништва. Са аспекта демографије нарочито су значајни подаци из редовних пописа пољопривреде и пољопривредних газдинстава. Многи демографи бавили су се демографском транзицијом. Кад се проучава развитак становништва у многим земљама које данас имају ниску стопу наталитета (европске земље, Канада и САД, Јапан и друге земље), види да је становништво тих земаља прошло различите етапе у своме развоју становништва.

² Према званичним подацима Групе за просперитет Србије у свету је регистровано 7.000 наших доктор наука, мада по неким проценама има их бар 20.000, највише у САД. Чињеница је, да је објективно у њихово школовање највише уложила Србија.

Демографска традиција условљена је новим условима развоја демографске структуре светске популације процеса глобализације. Стварање све већег јаза између развијених и неразвијених земаља, кризе у одређеним регионима, миграције становништва условљене економским факторима, пораст организованог криминала и трговине људима јесу појаве које утичу на то да се изучавању и систематској анализи процесима демографских транзиција на глобалном нивоу мора приступати, како глобално кроз програме Уједињених нација, тако и појединачно са становишта сваке земље понаособ кроз програме побољшања и усавршавања, како економских, тако и безбедоносних параметара.

„Ново сиромаштво“ представља савремени тренд друштвених неједнакости у савременим условима развоја информационо-комуникационе технологије. Она означава проблеме пораста глади и сиромаштва у свету. Услед тога, Уједињене нације су у Агенди 21 (програм активности за 21. век) прокламовале појам „одрживи развој“.

Пољопривреда и прехрамбена индустрија постају све значајније индустријске гране услед потребе обезбеђења довољно хране за раст светског становништва. Висок природни прираштај, који је активирао „демографску бомбу“, карактеристика је најсиромашнијих земаља тзв. трећег света, тј. земаља у развоју.³

Табела 1 – Пораст броја становника на Земљи кроз историју

Период	Број становника на Земљи
Палеолит (15000 година п. н. е.)	3 милиона
Крај неолита (2000 година п. н. е.)	50 милиона
Почетак Нове ере	230 милиона
Око 1000. године Нове ере	275 милиона
1800. године	1 милијарда
1900. године	1,6 милијарди
1960. године	3 милијарде
1993. године	5,5 милијарди
2003. године	6,3 милијарде
Крајем 2011. године	7 милијарди

Прогнозира се да ће у свету до 2023. године бити 8 милијарди људи, а до 2050. године преко 9 милијарди људи.

Анализом годишњег пораста становништва добија се још јаснија слика. У првој половини 20. века становништво је укупно порасло за 856 милиона од 1900. до 1950. године. Од 1950. до 1960. године светска популација је годишње расла за 49,6 милиона људи, а од 1960. до 1970. године за 67,2 милиона људи годишње. Од 1970. до 1980. године годишње се рађало 89 милиона људи, а дневно око 244 хиљаде.⁴

³ Нешковић, С., *Глобализација и демографски процеси у постмодерном безбедносном амбијенту*, Зборник радова „СИЛОВИС-2011“, Београд: СКАИН, 2011, стр. 14.

⁴ Исто, стр. 15.

Табела 2 – Пораст броја становника по континентима за последњих 50 година

Континент	Број становника 1960. године	Број становника 2010. године
Европа	675 милиона	710 милиона
Азија	1,888 милијарди	3,9 милијарди
Северна Америка	292 милиона	470 милиона
Јужна Америка	165 милиона	385 милиона
Аустралија са Океанијом	17 милиона	33 милиона
Африка	306 милиона	945 милиона

Темпо раста становништва у развијеним земљама у периоду између 1970. до 2000. године износио је годишње око 1%, док је у земљама у развоју 2,5%. Становништво развијених земаља у 2000. години чинило је око 1,4 милијарде људи (21,7%), а становништво земаља у развоју скоро 5 милијарди људи (78,3%). Највећи раст становништва бележи се у подсахарској Африци, појединим деловима Арабијског полуострва и области између Авганистана и севера Индије.

Према прогнозама УН и француског Националног института за демографске студије афричко становништво могло би за један век да се учетворостручи. Оно би се са око 800 милиона у 2000. години могло повећати на 3,6 милијарди у 2100. години. За мање од једног века по прогнозама стручњака француског Националног института за демографска истраживања сваки трећи становник Земље живеће у Африци, док данас живи сваки седми.

Табела 3 – Десет најмногљуднијих држава света у 2011. години

Држава	Број становника
Кина	1,33 милијарди
Индија	1,21 милијарди
САД	311,5 милиона
Индонезија	243,3 милиона
Бразил	191,5 милиона
Пакистан	180,8 милиона
Нигерија	162,3 милиона
Бангладеш	150,7 милиона
Русија	141,9 милиона
Јапан	127,3 милиона

У 2050. години листа најмногљуднијих држава могла би изгледати овако:

1. Индија (1,69 милијарди становника),
2. Кина (1,31, милијарди становника),
3. Нигерија (433 милиона становника),
4. САД (423 милиона становника),
5. Пакистан,
6. Индонезија,
7. Бангладеш.

У свету је све већа диференцијација између богатог севера и сиромашног југа. Тако је, на пример, 1991. године доходак по становнику у Индији био 270 долара, док је у САД био 13 000 долара. Данашњи свет карактеришу бројне супротности. Тако, пољопривреде развијених земаља стварају вишкове пољопривредних производа, док становништво земаља у развоју гладује или се налази на ивици глади.⁵

Група 8 (Г8) основана је 1975. године и чине је Француска, Немачка, Италија, Јапан, Велика Британија, САД, Канада и Русија. Ових осам земаља поседују 50% светске куповне моћи, а у њима живи 13% светске популације. Групу 20 (Г20) чини 20 најразвијенијих земаља света, укључујући и земље чланице Европске уније.

Може се закључити да, како са становишта квантитета, тако и квалитета исхране која се огледа у самом квалитету прехранбених производа данас гладује најмање око 1,74 милијарде становника, односно око 24% укупног броја становника на Земљи.

Сиромаштво у савременом свету

Сиромаштво постоји у многим регионима света, углавном као апсолутно сиромаштво, што угрожава и живот великог броја људи. При томе се не подразумевају само ванредне ситуације после природних катастрофа, ратних сукоба и других ванредних разлога, већ сиромаштво које траје дуго, условљено низом узрока у многим земљама. Сиромаштво је у мањем обиму присутно и у развијеним земљама.

И поред тога што је у друштву увек постојало, интензивније проучавање сиромаштва почиње од деветнаестог века, да би се интересовање истраживача након тога повремено смањивало или расло. После Другог светског рата економски просперитет капиталистичких друштава Запада и посебно концепт државе благостања (Welfare state) подразумевали су, поред других обележја, нарочито развијен систем социјалне сигурности који се обезбеђује преко ефикасног система социјалних услуга и трансферних плаћања. Држава благостања одређује се управо због те улоге, као социјално правна држава.

Комплексније интересовање за сиромаштво започиње од шездесетих година двадесетог века, када је констатовано и јавност обавештена да оно постоји и у најразвијенијим земљама. У књизи *Друга Америка*, објављеној 1965. године, презентовани су подаци да једна петина америчког друштва живи у сиромаштву, што је разбило дотадашње илузије о богатим друштвима. Када су се државе суочиле са проблемима растућег дефицита, морале су да смањују трошкове за социјалну политику, што је утицало на ширење сиромаштва.

На основу методологије Еуростата, као статистичке агенције ЕУ, у 2008. у просеку је 17% становништва Европске уније, тј. држава чланица било угрожено сиромаштвом. Чешка је од 27 земаља ЕУ имала процентуално најнижу стопу сиромаштва -9%. За њом следе Словачка и Холандија, Исланд и Норвешка са по 11% сиромашних, Мађарска, Аустрија, Шведска, Данска и Словенија су са по 12%. Сиромаштвом су у 2008. години највише били угрожени становници Летоније – 26%, Румуније – 23% и Бугарске – 21%.

⁵ Baldwin, D., *The Concept of Security*.-In: Review of International Security, Vol. 23, 1997, pp. 18.

По последњим званичним подацима Републичког завода за статистику у Србији је у 2008. години 7,9% грађана/ки живело испод апсолутне линије сиромаштва, али је на основу релативне линије сиромаштва, у истој години, у Србији било сиромашно 13,2% становништва.⁶

Међународна заједница суочена са планетарним проблемом сиромаштва донела је документа путем којих би требало да се одговарајућим акцијама самих земаља, али и преко међународних институција и организација, смањи сиромаштво у свету. Прикази и оцене о успешности бројних организација које се баве пружањем помоћи сиромашнима и угроженима у свету су дивергентне. Милијарде долара помоћи које се скупљају, само у незнатном делу стижу до оних којима је помоћ најпотребнија, а много више новца троши се на плате великог броја службеника, функционера, консултаната, програме, пропаганду, некоординиране, чак и непотребне акције и слично.

На међународном план, поред више тематских докумената, треба истаћи да је 1992. године на Конференцији УН о животној средини и развоју у Рио де Жениеру усвојено пет докумената, међу којима је и Агенда 21 (Програм активности за 21. век). Синтагма одрживи развој, прокламована још 1983. године, свој пунији израз добила је у поменутој Агенди 21, у којој се у петом принципу каже да је „сарадња свих земаља у циљу отклањања сиромаштва претпоставка за одрживи развој”.⁷

На Конференцији о одрживом развоју у Јоханесбургу, 2002. године, као први од три главна циља назначено је – искорењивање сиромаштва. У Србији се, такође, реализује пројекат „Стратегија одрживог развоја Републике Србије“.

Посебан значај придаје се Декларацији Генералне скупштине ОУН-а (2000. године) о осам Миленијумских развојних циљева (коју су усвојили лидери 189 земаља чланица ОУН) у којима је децидирано назначено:

1. Искоренити крајње сиромаштво и глад. У периоду 1990–2015. преполовити проценат људи чији су приходи мањи од 1\$ дневно и који пате од глади.

2. Постићи универзалност основног образовања.

3. Премостити једнакост међу половима и дати већа права женама.

4. Смањити смртност деце.

5. Побољшати здравље мајки.

6. Изборити се са ХИВ-ом, маларијом и осталим болестима.

7. Осигурати одрживост животне средине.

8. Развити глобално партнерство за развој.

Стратешки правци, који могу да омогуће да се преполови број сиромашних до 2014. године, према општим разматрањима, јесу следећи:

– динамичан привредни раст и развој са тежиштем на отварању нових радних места у приватном сектору,

– спречавање појаве нових категорија сиромашних, односно „новог сиромаштва“ као последице реструктурирања привреде и рационализације државне управе,

– ефикасна примена постојећих и дефинисање нових програма, мера и активности директно усмерених на најсиромашније и социјално угрожене групе, посебно у најмање развијеним подручјима.

⁶ Минић, В., *Социологија*, Нови Сад: ФИМЕК, 2010, стр. 198.

⁷ Исто, стр. 200.

Смањење узрока сиромаштва упућује на неопходност сарадње релевантних институција и стручних тела, али и доследну реализацију политичких, законодавних, административних и економских промена. Већи број пројеката, са финансијском подршком фондова и институција у иностранству и земљи, обука и преквалификација незапослених и бројне друге започете акције треба да омогуће раст запослености и одрживи провредни развој, који ће, у крајњој консеквенци, довести до смањења сиромаштва.

Сиромаштво је друштвено стање изразите материјалне оскудице, потпуне политичке маргинализације и културне изопштености најнижих друштвених слојева који живе на ивици људске egzистенције. Сиромаштво је одувек постојало, али се сматра друштвеним проблемом тек од 19. века, од када се и проучава у социологији и сродним наукама. У настојању да се прецизно дефинише прво се полазило од појма апсолутног сиромаштва које се односи на минимум хране, одеће и смештаја који је потребан сваком човеку. Данас је тај концепт напуштен зато што наведене потребе, као границе сиромаштва на ивици опстанка варирају од друштва до друштва.

Зато се уместо апсолутног прага сиромаштва уводи критеријум релативног сиромаштва, који се заснива на процени припадника одређеног друштва шта је пристојан стандард за одређен начин живота који одговара статусу неке групе. Овај приступ одлази у другу крајност по којој је сиромаштво флуидна категорија, тако да није могуће упоређивати сиромашне у разним временима ни у оквиру једног друштва.

Субјективно сиромаштво је још релативније, а темељи се на субјективном осећају некога ко је једном нешто имао, па је то изгубио. Стварно сиромаштво увек има и субјективну и објективну страну, те се обе морају уважавати у социолошком разматрању.

Без обзира на све разлике у нивоу границе сиромаштва између различитих друштва, они који egzистирају око и испод те границе имају сличан начин живота, слично понашање, мишљење и проблеме. Амерички антрополог Оскар Луис (Oscar Lewis), проучавајући градску сиротињу у Мексику и Порторику крајем педесетих година 20. века, дошао је до сазнања да постоји посебна и специфична супкултура сиромаштва. Ова истраживања су значајна, јер указују на друштвено-културне сличности свих сиромашних у свету подељеном на мањину богатих и већину сиромашних.

Супкултура сиромаштва је, дакле противречна реакција сиромашних на њихов неповољан положај у друштву. Луис истиче следећа обележја културе сиромаштва:

- снажан осећај маргиналности, беспомоћности и инфериорности;
- наглашена оријентација према садашњости, са малом способношћу да се одгоди задовољење;
- осећај резигнације и фатализма;
- живот у нарушеној породици;
- несуделовање у глобалним институцијама;
- за већину сиромашних породица и улична група („ганг“) остају једина референтна група на коју се ослањају и у којој суделују.

Сиромаштво је велики структурни и развојни друштвени проблем за сваког појединца и групу, али и за друштво које у њега западне. У сиромаштву је корен многих зала, јер оно је плодно тле за најразноврсније психопатолошке и социјалне девијације које се множе и бујају у сиромашним друштвеним слојевима.

Међутим, сиромаштво има и неке системске функције које нису само негативне. Дакле, не само да је корисно за богате, него обично у понечему служи и глобалном систе-

му, а у извесној мери чак и онима који су сами сиромашни, све док од њих постоје још сиромашнији. Херберт Ганс (Herbert Gans) у својим истраживањима односа међу класима у америчким градовима уочио је ове противречне системске функције сиромаштва које доприносе његовом трајном одржавању у свим, па и у најбогатијим друштвима:

1. У сваком друштву постоји низ бесперспективних, опасних, прљавих и простих послова које неко мора да обавља, а постојање сиромашних је гаранција да ће ти послови бити обављени. Подизање трошкова за обављање ових послова угрозило би интересе богатих, што значи да имају користи од сиромашних.

2. Сиромаштво отвара могућност да се у социјалним службама богаијих земаља запосле многи који „брину“ за сиромашне. Они у извесној мери помажу, али нису стварно заинтересовани да се сиромаштво искорени, јер би угрозили сопствена занимања.

3. Сиромаштво помаже да се потврди статус оних који нису сиромашни. Ако постоје они који су гори од нас, којима је теже него нама, имамо осећај да је нама релативно боље, да смо богатији, да нам је лакши и лепши друштвени живот.

Класично сиромаштво које прати развијена индустријска друштва разликује се од „старог“ традиционалног сиромаштва у сиромашним и неразвијеним прединдустријским друштвима, али и од „новог сиромаштва“ које се јавља у условима савременог постмодерног друштва.

Ново сиромаштво ствара се онда када информатичка технолошка револуција потискује класичне и велике индустријске системе, а масу индустријских радника и служби које су их пратиле оставља без посла, али и без материјалне надокнаде, политичког утицаја и друштвеног угледа који су раније имали. Колективни уговори између послодавца и синдиката у индустријским друштвима гарантовали су доњу границу радничких надница и осигуравали масе запослених на неком подношљивом прагу стандарда који је увек био виши од егзистенцијалног минимума⁸. Колективна заштита од најдубљег сиромаштва била је реална основа распрострањеног осећаја друштвене сигурности код запослених људи и спречавала је тзв. индустријске конфликте.

У савременом свету велике индустријске погоне замењују мале пословне јединице, у којима послодавац и радник, уместо колективног уговора склапају конкретан пословни аранжман у којем деле ризик, али и добит. У таквим околностима изгледа да је профит и надница „праведна награда“ за појединачни радни учинак, да су све неједнакости које се у таквом аранжману појаве „праведне“, јер свако добија своје. Међутим, то само тако изгледа и то само оним појединцима и групама који су успели да се снађу у великом историјском вртлогу реструктурирања индустријског у постиндустријски начин производње и одговарајући начин друштвеног живота и да себи обезбеде, ако не сигуран и добро плаћен, оно бар какав-такав пристојан посао.

Ново сиромаштво прети изолованим и отуђеним појединцима у новом масовном и информатичком друштву у којем синдикати и политичке странке губе на значају и утицају, а класична социјална права више немају онај степен заштите коју су раније имала. У новом „постмодерном“ друштву издвајају се и „нови поседници“ једне нове врсте богатства, својеврсног информатичког капитала.

⁸ Митровић, М., *Увод у социологију и социологију права*, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, 2007, стр. 173.

А нова сиротиња биће они који су „информатички неписмени“ који све више долазе у „стање апсолутне зависности“ у односу на „нове поседнике“, што је обележје сваке сиротиње.⁹

Ново сиромаштво проистиче из сфере рада, али се испољава не само у врсти посла којим се сиромашни (не)баве, него и у свим другим аспектима личног и друштвеног живота. У том погледу су, и код нас и у свету, посебно угрожени незапослени зрелог животног и радног доба, који више нису способни (а нису ни обучени) да се сналазе у „новим пословима“, а још нису толико стари да би као пензионери били социјално збринути. Нове друштвене неједнакости представљају велику друштвену претњу и зато што још нису разрађени политички и правни механизми њихове контроле и усмеравања ка рационалним моделима регулације. Једино што је утешно јесте околност да је друштвени проблем уочен и да се све више шири свест о ризицима које нове неједнакости и на њима засновано ново сиромаштво носе за ново друштво. То је први предуслов да се неким проблемским комплексом рационално управља, уместо да се он стихијски и нерационално разбукта. Друштвена заштита сиромашних је цивилизацијска тековина богатих друштава. Она која су сиромашнија, знатно мање, управо према својим могућностима, помажу најсиромашнијима, али и у тим друштвима се право на социјалну заштиту кодификује као једно од елементарних људских права.

Ове чињенице су промишљали први социјални мислиоци. У савременој теорији још увек се воде расправе о узроцима, типовима и последицама друштвених неједнакости. Ако се искључи, као превазиђена, социодарвинистичка теорија о природним (расним) коренима друштвених неједнакости, остаје као општеприхваћено становиште да друштвена подела рада условљава главне класно-слојне разлике у друштву. Међутим, расправе се воде око темељне категорије социолошке теорије стратификације и питања да ли је примарни основ друштвених неједнакости неједнака расподела својине или моћи. Појам моћи је ипак шири, јер укључује и право својине, као један од најважнијих видова економске моћи која је још и правно обезбеђена.

Говорећи о сиромашнима на овој планети, Џон Кенет Галбрајт каже да „ниједна земља не може мирне савести да ужива у своме изобиљу, ако зна да постоје они који живе у незамисливој беди“, и конкретним параметрима даје предлоге за могућу помоћ на дужи рок.

Концепт људске безбедности

Савремено поимање безбедности представља измењен приступ том феномену, при чему човек као појединац преузима улогу најважнијег објекта безбедности, за разлику од класичних схватања по којима је приоритет имала држава. То означава једно од најзначајнијих обележја постмодерног друштва, односно период од почетка седамдесетих година двадесетог века до данас, са новим особеностима развоја међународног амбијента.

Без обзира на то да ли људски развој има за циљ увећање људских способности или броја избора које људи имају, њихово достигнуће је немогуће у условима радикалних економских промена, здравствених криза и криминалног и политичког насиља.

⁹ Исто, стр. 174.

Веза између људског развоја и људске безбедности може се посматрати на следећи начин:

1. Директан/непосредни утицај безбедности/небезбедности на добробит и сва друга достигнућа у развоју. При том, људску безбедност треба посматрати као један од циљева развоја.

2. Начин на који безбедност утиче на елементе развоја (тзв. инструментална безбедност).

3. Начин на који развој утиче на безбедност (тзв. инструментални развој). Људски развој и људска безбедност имају заједничке елементе и разлике.

У сличности можемо убрајати карактеристике да су оба концепта људски центрирана, вишедимензионална и поседују широко схватање дугорочног људског испуњења. Дакле, људи се не посматрају као средства него као циљеви, учествујући истовремено у стварању своје безбедности и очувању развоја. Вишедимензионалност показује да се не обухватају само људско достојанство већ и људско физичко стање као и материјално стање. Широко тумачење обухвата сва друштва, све слојеве и сва људска занимања и оријентационе особености.

Битне разлике огледају се у томе да људска безбедност нема за циљ неограничено ширење свих способности него обезбеђење виталних способности подједнако за све људе. Људски развој је шири приступ, јер се односи и на способности које нису основне. Дакле, можемо закључити да се људска безбедност односи директно на претње типа насиље или економско пропадање, док се људски развој бави процесима који угрожавају људе. На развој људске безбедности у међународној заједници могуће је гледати на два начина. Према првом, људска безбедност се развоја као једна поддисциплина безбедносних студија, подстичући делатност невладиних организација и локалне заједнице. Са друге стране, могуће је предвидети једну идеалнију ситуацију, попут оне за коју се залажу земље као што је Канада. Овде људска безбедност постаје „концепт кишобран“ који ће се бавити свим безбедносним питањима. За сада су оба пута отворена и још се не назире који ће превагнути.

У савременој теорији и пракси наводи се седам димензија људске безбедности по следећем: 1) економија; 2) животна средина; 3) јавно здравље; 4) образовање; 5) социјална безбедност; 6) политичка и институционална безбедност и 7) лична и колективна безбедност.

Фактори људске безбедности одређују колико се сигурно осећа појединац. Ти фактори су различити за сваку особу. Међутим, постоји пет кључних фактора који имају велики потенцијал да побољшају способност становника да се осећају сигурно или пак угрожено. Нису сви ти фактори подједнако важни за све грађане једне земље, али су готово универзални и изузетно важни за становништво у целини. Јачање фактора безбедности људи што је могуће више, повећало би безбедност многих људи и њихово само осећање безбедности.

Фактори који утичу на безбедност и осећај сигурности људи обухватају:

1. Индивидуалне карактеристике (људи се углавном ослањају на себе или на чланове своје породице да би имали осећај сигурности – то је став који се не мења у односу на пол, етницитет, географску област или неке друге параметре).

2. Позитивне блиске везе (један од најважнијих фактора који доприноси небезбедности јесте емоционално, физичко и сексуално злостављање, посебно у поро-

дици, а људи који су били жртве оваквог насиља показују виши степен осећања несигурности у многим доменима).

3. Економска безбедност, која се изражава предвидљивошћу и довољношћу прихода, представља други најважнији фактор „секуритабилности“. Особе са нижим приходима и особе које себе перципирају као сиромашне често су веома заокупљене питањем као што је здравствена нега, која често може да захтева велике трошкове. Економска безбедност за угрожене постаје све важнија како се повећава економска поларизација. И неформално и формално умрежавање може да помогне сиромашним људима да стекну већу економску безбедност, а улога државе је кључна у промовисању економске безбедности.

4. Способност умрежавања – успостављање и одржавање неформалних друштвених веза као што су породица, пријатељи, колеге, комшије и др. представљају важан извор безбедности за многе људе у Србији. Постоји велики потенцијал формалних мрежа, као што су НВО, у смислу помоћи многим грађанима да повећају свој ниво безбедности. Способност умрежавања битна је за НВО и друге формалне организације и она мора да јача. Од већег учешћа у активностима локалне заједнице може да има користи много људи, јачајући тако и свој безбедоносни капацитет.

5. Спремност да се укаже поверење и развије сарадња са државним и међународним организацијама. Људи морају да верују да њихова влада истински намерава да испуни своју улогу у заштити људске безбедности, као и да има капацитет за то. Овај капацитет одржава се у њеној способности да оствари добро формулисане циљеве и испуни свој мандат, како на домаћем, тако и на међународном плану. Државне установе морају се поставити као слободне од корупције, а њени званичници као људи који раде у корист грађана своје земље.

Дакле, закључујемо да на основу наведених фактора у Републици Србији и у међународној заједници људска безбедност није на одговарајућем нивоу. Само усклађеношћу рада државних институција, невладиних организација и самог становништва може се битније променити ситуација и општи степен осећаја сигурности и поверења у безбедност људи. Директном утицају на постојеће факторе, као и на превенцију њиховог појављивања додатно се утиче на свест становништва да се осећају безбедније, чиме се неће само повећати поверење у безбедност на националном нивоу него ће се спречити многи конфликти и несугласице које могу проистећи из недовољне осигураности и обезбеђености. Међутим, наилази се и на проблеме који нарушавају безбедност, а истовремено нису проистекли из неког већег конфликта који се решава кроз деловање и интервенције државе ради очувања реда и мира. Трауматични догађаји у породицама, као што су насиље, алкохолизам, лоше здравље или сиромаштво могу драстично да утичу на осећај безбедности појединаца у породици или целе породице.

Животна средина као димензија људске безбедности

Животна средина и еколошка безбедност су термини који се користе за проблеме који повезују стање животне средине са интересима друштвене заједнице. Та тема представља међународни феномен, мада у свету тренутно не постоји висок

степен сагласности о томе како се еколошка безбедност дефинише, које су претње њеној стабилности и које су одговорности за предузете мере.

Безбедност животне средине обухвата разматрање проблема који се тичу недовољних количина природних ресурса, деградације медијума човекове околине и биолошке опасности, а који могу довести до сукоба, односно угрожавања људске безбедности. Мада су одрживи развој и еколошка безбедност концепти који се међусобно допуњавају, они ипак нису једно те исто. Одрживи развој односи се на еколошки разуман друштвено-економски развој, а еколошка безбедност је усредсређена на превенцију сукоба везаних за угрожавање животне средине, на додатну потребу оружаних снага да се заштите од еколошких опасности и на санацију штете нанете животnoj средини. Велика претња са којом се безбедност животне средине суочава јесу бројни показатељи девастације амбијента, који настају због неадекватног односа људи, као и недовољне заинтересованости релевантних субјеката међународне заједнице за чињеницу да се климатске промене, оштећен озонски омотач, киселе кише, феномен стаклене баште и остале појаве угрожавају живот и здравље грађанства на свим нивоима организовања. Деградација животне средине и недостатак ресурса на локалном и регионалном плану (погоршани порастом броја становника, неправичном расподелом богатстава и глобалним променама у области животне средине) битни су фактори који могу да створе или појачају опасност по националну безбедност у смислу политичке нестабилности или насилног сукоба или да јој допринесу. Миграције становништва проузроковане очигледном деградацијом животне средине све се чешће појављују као нов проблем, а може се очекивати да ће појачати већ постојеће тензије.

Квалитет амбијенталног ваздуха у свету условљен је емисијама CO₂, NO_x, CO, чађи, прашкастих материја и других супстанција које потичу из термоенергетских објеката и индустријских постројења. Велико загађење ваздуха потиче од саобраћаја, због коришћења горива са додатком олова. Вода је дуго била кључна илустрација еколошке безбедности. Од 1950. године глобално снабдевање водом за пиће по становнику пало је на 60%, док је светска популација нарасла за преко 150%, а потрошња воде је повећана за 180%. Очекује се да у следеће две деценије потрошња порасте за нових 40%. У протеклих 50 година било је више од 450 сукоба везаних за воду, а у 37 случајева је дошло до оружаног сукоба између земаља.

Посматрајући стање у Србији, може се рећи да је оно у целини незадовољавајуће. Због сложеног и специфичног биљногеографског положаја, Србија је богат извор аутохтоних биљних и животињских ресурса. Број од 4.300 биљних врста одређује територију Србије и Балкана, као један од најзначајнијих центара флористичког диверзитета Европе. Шуме и шумска земљишта чине 28% укупне површине Србије, а само шуме чине око 26,7%. Око 56% шума је у власништву државе. Стање шума карактерише структура неповољна по пореклу.

Притисак на биодиверзитет Србије највише се одражава на стање шумских екосистема и осетљивих екосистема и узрокује смањивање, односно губљење биодиверзитета.

Експлоатација минералних сировина, посебно на површинским коповима, доводи до потпуне деградације земљишта. Ова појава нарочито је изражена у Колубарском и Костолачком басену, где се врши експлоатација лигнита, који лежи испод

најквалитетнијих земљишта. За разлику од пољопривредних, шумских и водних ресурса, већина минералних сировина је необновљива, па се у процесу експлоатације исцрпљује. Рударски басени у Србији одликовали су се дугогодишњом масовном експлоатацијом. Интензивна експлоатација минералних сировина, поред исцрпљивања необновљивих природних ресурса и загађења воде и ваздуха, довела је до значајног разарања и деградације земљишта.

Очување животне средине битан је елемент укупне безбедности међународне заједнице. Постојање црних тачака, односно места потенцијалних еколошких акцидента, са ризиком тешких и неконтролисаних загађења на локалном, а посебно на прекограничном нивоу, представља претњу која мора бити минимизирана или елиминисана. У том послу потребно је да буду ангажовани сви, од оних који су директно угрожени, преко институција система на свим нивоима организовања до креатора процеса на међународном плану.

Закључак

Савремени услови чији смо сведоци детерминисани су новим динамичним променама у окружењу, које се јављају као последица нових тенденција на глобалном нивоу. Глобализација као феномен савременог друштва (који неки виде као шансу за прогрес, док је други доживљавају као претњу), развој информационо- комуникационих технологија, развој и све већа зависност од интернета као глобалне мреже комуникације, стварање великих разлика између развијених и неразвијених земаља, све веће удаљавања појединца од центара одлучивања и моћи – битни су фактори који утичу како на наше поимање света у којем живимо, тако и на промене и прилагођавања сваке државе понаособ новонасталим економским, политичким, друштвеним и безбедносним околностима.

Демографске промене имплициране економским разлозима одражавају се у све већим миграционим тенденцијама становништва из земаља трећег света у земље које се налазе на вишем нивоу економског развоја. Ови процеси погодују развоју трговине људима и организованом криминалу, чиме се директно нарушава безбедност сваког појединца и безбедност посматрана на националном нивоу, што има за последицу потребу развоја сарадње међународних безбедоносних система. У случају наше земље, треба зауставити егзодус наших људи, што је национални интерес. Са нашим најумнијим људима у свету треба успоставити адекватне релације, како би их приближили матичној земљи и њеном миљеу.

Све то утиче да се безбедносном проблему приступа како са становишта појединца, тако и државе. Међународним интеграцијама у области економије, привреде и политичког живота свака нација прихвата општеважећа новонастала начела. Тиме се обавезује да ће се проблем националне безбедности (а у оквиру ње и појединачне безбедности) заснивати и градити, пре свега, на основним постулатима међународне економске сарадње.

У свему томе треба сагледати реалност савременог света у којем живимо и прилагодити се новонасталим околностима ради остварења општенационалних интереса, како у сфери политике, економије, тако и у сфери одржавања и унапређења

система националне безбедности. Нова парадигма националне безбедности обезбеђује прворазредну позицију човеку и социјалним групама. Феномен људске безбедности представља темат од нарочитог интересовања свих компетентних фактора људског друштва у свим областима организовања планетарне заједнице, првенствено на нивоу националних творевина.

Разматрајући темељне постулате квалитета живота и осталих индикатора људске безбедности, може се констатовати да на националном и међународном плану многе области и активности нису нормативно покривене, или се ослањају на превазиђена и непримењива решења стара више деценија, што је обележје већине земаља у свету.

Животна средина је битан елемент безбедности у региону и читавој међународној заједници. Постојање црних тачака, односно места потенцијалних еколошких акцидента, са ризиком тешких и неконтролисаних загађења на локалном, а посебно на прекограничном нивоу, представља претњу која мора бити минимизирана или елиминисана. У том послу потребно је да буду ангажовани сви релевантни актери, који су директно угрожени на локалном нивоу, до међународних институција чија је делатност обезбеђивање предуслова за безбедност и сарадњу.

Инструменти којима држава води своју социјалну, здравствену, образовну, економску и сваку другу политику пружаће задовољавајуће резултате у виду осећаја сигурности грађана само уколико међународна заједница редефинише свој однос према овим питањима. Глобализација животне средине јесте најстарији облик глобализације, што у постмодерном друштвеном амбијенту добија разарајуће конотације. Стога, носиоци тог процеса имају највећу одговорност у области одрживог развоја свих области јавног живота, нарочито у контексту преображаја и просперитета човечанства.

Литература

1. Baldwin, D.: *The Concept of Security*.-In: Review of International Security, Vol. 23, 18, 1997.
2. Декларацији Генералне Скупштине УН, 2000.
3. Минић, В.: *Социологија*, Нови Сад: ФИМЕК, 2010.
4. Митровић, М.: *Увод у социологију и социологију права*, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2007.
5. Нешковић, С.: *Глобализација и демографски процеси у постмодерном безбедносном амбијенту*, Зборник радова „SINOVIS – 2011“, Београд: СКАИН, 2011.
6. Нешковић, С.: *Димензије људске безбедности*, Зборник радова: Безбедност у постмодерном глобалном амбијенту, Београд: Ханнс Сеидел Стифтунг и ЦЕСНА Б, 2008.
7. Нешковић, С.: *Србија између националног интереса и међународне политике*, Крагујевац: ЦЕСНА Б, Економски факултет и др., 2012.
8. Стојиљковић, Д.: *Негативан природни прираштај Србије*, Зборник радова: *Становништво Југоисточне Србије*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2011.
9. The United Nations Development Programme: Human Development Report, 1994.
10. Transition, The First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union World bank, 2002.